

A RAGOZOTT FŐNÉVI IGENEVEK A KÉSEI ÓMAGYAR KORBAN

TÓTH ILDIKÓ

1 A főnévi igeneves szerkezet típusai mondattani szerepük alapján

- (i) A ragozott főnévi igeneves szerkezet egy személytelen (egy ill. két argumentumú) predikátum alanyi argumentuma. Pl.: *kell, illik, jó, jobb, kemény, édes, kellemes, nehéz, könnyű, szokása, része, hatalma van, van/nincs*. A mai magyarban és a kései ómagyarban is grammatikus. Lásd (1) példamondatok.
- (ii) A ragozott főnévi igeneves szerkezet a főmondati predikátum tárgyi argumentuma. A főmondati predikátum argumentumszerkezete és a koreferencia viszonyok alapján három esetet:
- a. A főmondat részeshatározójának és az igenév alanyának referenciája azonos, a főmondati predikátum háromargumentumú. A mai magyarban ebbe a típusba tartoznak a *hagy, enged és segít* igék. A kódexirodalomban további igék: *tanácsol, mutat (=tanít) parancsol, ad*. Lásd (2) példamondatok.
- b. A főmondat alanyának és az igenév alanyának referenciája azonos, a főmondati predikátum kétargumentumú. A kései ómagyar korban előforduló főigék például *kezd, akar, kíván, tud, merészik, mer, (meg)fogad, méltól, áhít, megtökél, elfeled, szégyell, érdemel*. Lásd (3) példamondatok.
- c. A főmondat tárgyának és az igenév alanyának referenciája azonos. A kései ómagyarban pl.: *kényszerít, hagy, enged, tanít, lát, hall, érez*. Lásd (4) példamondatok.
- (iii) A ragozott főnévi igeneves szerkezet határozói szerepű. A főmondati predikátum argumentumszerkezete és a koreferencia viszonyok alapján két esetet:
- a. A főmondat alanyának és az igenév alanyának referenciája azonos, a főmondati predikátum egyargumentumú. Pl.: *jön, ered, (el)fut, (fel/ki/be)megy, felkel, eresztetik*. Lásd (5) példamondatok.
- b. A főmondat tárgyának és az igenév alanyának referenciája azonos, a főmondati predikátum kétargumentumú (alanyi konroll). Pl.: *küld, (el)ereszt, enged, hagy (=hátrahagy), bocsát, kényszerít, unszol, erőltet*. Lásd (6) példamondatok.
- (1) a. Nem nêktec kel **tudnotok** az itelêtet ê (MünchK: 249)
b. Iob ênnêkem meg halmom hogne elnem (BK: 245)
- (2) a. êngêttê tunêktec tu fêlêsegtekêttê **êlhagnotoc** (MünchK:55)
b. adot onêkic têhêtseget êllênt **allanioc** (BK: 19)
- (3) a. nêm akarac **kouêtniec** o attoknak istênêkêttê (JókK: 17)
b. gondollakuala o têt **meg olniec** (BK: 19)

- c. **tutto** io adomanocat **adnotoc** (MünchK: 28)
- (4) a. Kènzèreite i° (Jézus) o taneituanit a aioLkaba **felmènnièc** (MünchK: 46)
 b. hagy engemet **mondanom** (JókK:90)
 c. taneituan o kèt **tartanioc** mēdenekèt (MünchK:81)
 d. kikèt...hallottakuala o reiaioc iōnièc (BK: 43)
- (5) a. en yew**tem** frater ylyeshez **bezellenem** (JókK:15)
 b. Ki menenec ke' **latnioc** (MünchK: 145)
- (6) a. erez el èlozer engemet **mēnem** es **eltemetnē** en attaāt

A (ii/b), (ii/c) és a (iii) típusok a mai magyarban már nem engedik meg a ragozott főnévi igenév használatát.

Halotti beszéd: 4 ragozott főnévi igeneves alak, egy tárgyi pozícióban, 3 szabad határozóként.

- (7) a. gimilcítul munda nekí elnie
 b. kinec odut hotolm ovdonia ef ketnie
 c. iov felevl iochtotnia ilezie wt (ÓMOlv. 69-70.)

2 Az igeneves szerkezet alanyának esete

Datívuszi alany a magyarban

A személytelen igék mellett megjelenő datívuszi főnév bizonyos szerkezetekben az infinitívuszi mondat alanya.

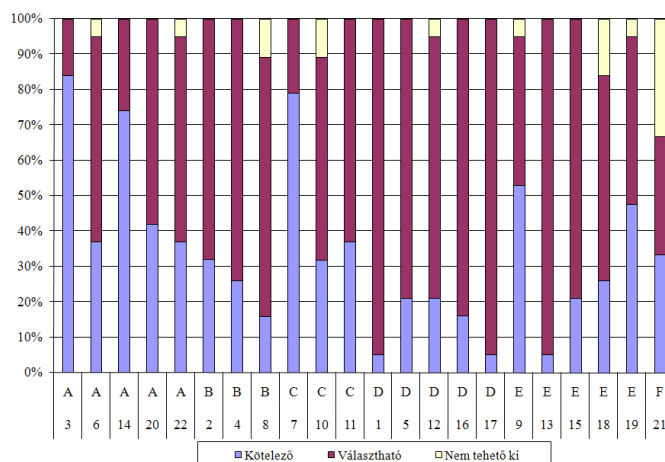
A főmondati predikátum argumentumszerkezete alapján két típus:

1. A főmondati predikátum egyargumentumú, egyetlen argumentuma a főnévi igenevi kifejezés. (i) episztemikus modálisok (valószínűséget kifejező), (ii) irányultság nélküli deontikus modálisok (szükséget kifejező) és (iii) főnévi predikátumok (pl. *gonoszság, szemtelenség, illetlenség*)
 2. A főmondati predikátum kétargumentumú. Egyik argumentum a datívuszi experiens, a másik a főnévi igeneves szerkezet. A főmondati predikátum lehet (i) alanyú irányultságú deontikus modális, (ii) értékelést kifejező melléknév (pl. *kellemes, lehetetlen, fontos, könnyű, jó*), illetve (iii) létige.
- (8) a. Kár volt Jánosnak [PRO ennyit várakozni]
 b. Nem kell [az ebédnek/pro délre kész lennie] (É. Kiss (2001))
- (9) A főnévi igenév akkor és csak akkor vesz fel személyragot, ha a főmondatban nincs jelen kontrolláló főnévi csoport.

3 A személyrag használatának választhatósága

3.1 Mai magyar – személytelen predikátumok és a ragozott igeneves szerkezet

A: episztemikus modális	(A tónak nem kellene még befagynia.)
B: irányultság nélküli deontikus modális	(Az ebédnek kész kell lennie.)
C: főnévi predikátum	(Butaság volt Jánosnak türelmetlenkednie.)
D: deontikus modális	(Péternek haza kell mennie.)
E: értékelést kifejező predikátum	(Péternek fontos volt megjelennie.)
F: létigés szerkezetek	(Van kinek elmennie a gyűlésre.)

3.2 Kódexirodalmi adatok

(10a): *kell* episztemikus modális

(10b): a főmondatban szükségét kifejező irányultság nélküli névszói predikátum áll.

- (10) a. *keluala [ewbenne lenny banatnak]* (JókK: 117)
 b. *zykfeegh [bel telly efedny myndeneknek]* (JordK: 620)

Ragozott alakot, de a főmondat névszói predikátumának vonzata megjelenik:

- (11) a. *miképpèn a fídocnac zokáfoc èltèmètnièc* (MünchK: 237)
 b. *en rezem ... te toruenedet oriznem* (ApK: 90)

Mind a ragozott, mind a ragozatlan igenév előfordul olyan személytelen főige mellett, melynek megjelenik részeshatározós vonzata.

- (12) a. *ma ennekem ew myatta engedtetett testembe ternem* (JókK:156)
 b. *legottan megadaték nekem érteni* (JókK: 48)

→ A főmondati személytelen predikátum argumentumszámától nem függ a személyrag megjelenése.

1. táblázat: Jókai-kódex

Személy	Szám	alanyi igeneves szerkezet		tárgyi igeneves szerkezet		határozói igeneves szerkezet	
		<i>kell, illik...</i>		<i>akar, tud...</i>		<i>megy, küld</i>	
		Agr	Ø	Agr	Ø	Agr	Ø
1	E.	4	2	15	21	4	5
	T.	4	1	0	0	1	1
2	E.	2	2	14	10	7	1
	T.	5	0	1	2	0	2
3	E.	4	38	23	121	10	24
	T.	6	2	9	38	2	12

2. táblázat: Bécsi Kódex

Személy	Szám	alanyi igeneves szerkezet		tárgyi igeneves szerkezet		határozói igeneves szerkezet	
		<i>kell, illik...</i>		<i>akar, tud...</i>		<i>megy, küld</i>	
		Agr	Ø	Agr	Ø	Agr	Ø
1	E.	8	0	14	0	7	0
	T.	4	0	2	0	3	0
2	E.	5	0	25	0	4	0
	T.	1	0	16	0	4	1
3	E.	0	34	1	126	2	40
	T.	9	1	23	47	22	13

3. táblázat: Münchener Kódex

Személy	Szám	alanyi igeneves szerkezet		tárgyi igeneves szerkezet		határozói igeneves szerkezet	
		<i>kell, illik...</i>		<i>akar, tud...</i>		<i>megy, küld</i>	
		Agr	Ø	Agr	Ø	Agr	Ø
1	E.	14	0	19	0	37	1
	T.	11	0	9	1	3	1
2	E.	16	0	23	0	6	0
	T.	10	0	73	0	16	0
3	E.	0	84	6	143	0	56
	T.	13	1	63	26	17	11

→ i. a ragozott alak gyakorisága nem mutat összefüggést az igeneves szerkezet mondattani szerepével

ii. meghatározó tényező a ragozott alak előfordulásában az igenév alanyának személye.

A latin és a magyar összevetése:

- (13) a. *kèrèficuala ötèt megfognioc* (MünchK: 62) *Quaerentes eum tenere*
 b. *kèrèficuala azért ötèt megfogni* (MünchK: 207) *Quaerebant ergo eum apprehendere*

- (14) a. *kész vagyok atyám engedelmességet tenni* (JókK: 11)
 b. *leszek kész megsegéllelem* (JókK: 79)

Mellérendelt személyragos és ragtalan alakok egy mondaton belül fordulnak elő mellérendelő szerkezetben.

- (15) a. *tudyak mytt kel tartanyok es myt eltauoztattny* (JókK: 119)
 b. *annac kell fel nõni ènnèkem ke meg kullèbednem* (MünchK: 87)

4 Kötelező koreferencia

Az alanyi mellékmondatok esetében szemantikailag nem kizárt a független referenciájú beágyazott alany. A kódexekben független beágyazott alany esetében *hogy*-kötőszavas alanyi mellékmondat található:

- (16) a. Myolta kelletek vrnak, hogy teged latnaloc (JókK:98)
 Latin: postquam placiut Domino, ut te viderem.
 b. Illik neektek, hog egh embor halion megh (WinkIK:138)
 c. Kellèmètes tünèctec, hog eg èmber meghal'ljon è nèpert (MünchK:98)
 d. Nē volna kellèmètes onèkic hogÿ valaki tanofagot vallana èmbe2ro1
 (MünchK:86)
 e. Lehettettlen hogÿ ez ember ne legen zent (JókK:21)

Nem volt lehetséges független részeshatározói vonzatot kifejezni a főmondatban, és független alanyt kifejezni a ragozott főnévi igeneves mondatban:

nem remélik vala immár õnéki megjöttét (BK: 38).

**nem remélik vala immár neki megjönnie*

4.1 Független referenciájú alanyok ragozott igeneves szerkezetekben – osztják, vogul, egyes újlatin nyelvek

A ragozott infinitívusz független referenciájú beágyazott alanyok esetében grammatikus, a ragozatlan formát a kötelező koreferencia esetében használják.

Osztják: a participium ragozott formája engedélyez független referenciájú alanyt. (Nikolaeva 1999)

- (17) a. [naŋ o:l-t-e:n e:lti] ma u:r-na jax-s-ə-m (Nikolaeva 1999:48)
 te alszik-PART-E/2 én erdő-LOC sétáltam
 „Te aludván, én az erdőben sétáltam.”

Vogul: a beágyazott ragozott participiumi mondat alanya független referenciával rendelkezhet. A személyrag kitétele nem mindig kötelező.

- (18) a. matər χārəstənə sujti
 valami reccsen-PART hall-PASS-E/3 („Hallanak valamit reccseni.”)
 b. ..āyt χājtıyt-a-ne-nel sujti
 lányok fut-PART-T/3 hall-PASS-E/3 (Hallják a lányokat futni.”)

-ás/-és képzős főnevek birtokos szerkezetben: a személyrag engedélyezi a független referenciájú birtokost, mely kifejezheti az alapige cselekvéshordozóját.

- (19) a. Nagyon kellemetlen volt nekik [Péter panaszkodása/Péternek a panaszkodása].
 b. Jól esett volna [a (te) támogatásod]
 c. Kinyitotta a kaput [a lovak bevonulásához]

A portugál (Raposo 1989), a galíciai (Longa 1994), a szárd nyelv logudorói dialektusa (Jones 1993) és a nápolyi nyelv 13.-16. századig használt változata (Vincent 1998) használ ragozott infinitívuszi alakokat. A ragozott alak csak a független referenciájú infinitívuszi alany esetében grammatikus.

- (20) a. keljo cant-are
 akarok énekel-ni Jones (1993: 278)

b.non keljo a cant-are-n
 nemakarok énekel-ni-T/3
 „Nem akarom, hogy ők énekeljenek.”

c. so issitu kene mandic-**are**

én mentem nélkül en-ni

„Elmentem anélkül, hogy ettem volna.” Jones (1993: 298)

d. devo accabare custu travallu prima de ghir-**are-t** su mere

kell befejezni ezt munkát mielőtt visszatér-ni-E/3 a főnök

„Be kell fejeznem ezt a munkát, mielőtt visszatér a főnök.” Jones (1993: 279) (szárd)

- (21) ele abriu a cancela [para os calavos entr-ar-**em** no curral] (portugál)
„Kinyitotta a kaput, hogy a lovak bemehessenek az istállóba.”

Az ónápolyi dialektusban a ragozott participiumok és gerundiumok esetében a ragozás opcionális.

- (22) a. Li troyani ... abattevano non sparagn-**ando** ...

„A trójaiak lemészárolták [a görögöket] figyelmen kívül hagyva...”

- b. Li casali intravano adimand-**ando-no** pane.

„A falusiak bevonultak kenyeret követelve.”

A galíciai infinitívuszi szerkezetekben lexikális alany esetében szintén opcionális a rag jelenléte (Longa: 1994)

- (23) É doado supoñ-**er-(en)** os nenos as cousas.
van könnyű feltételez-ni-(T/3) a fiúk ezeket dolgokat
“Könnyen megtörténik hogy a fiúk feltételezik ezeket a dolgokat”

Az újlatin nyelvek ragozott infinitívusza esetében a legelfogadott elemzés szerint a ragozott infinitívusz a latin imperfect subjunctivusból alakult ki, annak célhatározói előfordulásából (Pires 2002, Wireback 1994). A magyar *-ni* képzős az igenévképző és a rag kapcsolatából alakult ki. Sematikusan ábrázolva: (igető+igenévképző)+rag -> igető+(igenévképző+rag) -> igető+új igenévképző. Valószínűsíthető, hogy eredeti funkciója a latívuszi, azaz célhatározói szabad bővítmény volt.

4.2 Szintaktikai és szemantikai kontroll

szemantikai kontroll: a főige lexikai tulajdonsága magyarázza a kötelező koreferencia tényét
strukturális kontroll a beágyazott szerkezet strukturális tulajdonságaiból következik a kötelező koreferencia

→Az ómagyar adatok esetében strukturális kontrollról van szó, mivel a főnévi igeneves szerkezet mindig kötelező koreferenciát von maga után.

Borer (1989) I-alany elmélet: léteznek olyan szám- és személyragos egyeztető morfémmal ellátott igei kiterjesztések, melyek alanya csak kötelező koreferenciával fordulhat elő. Ezt az elméletet a késői ómagyar adatokra alkalmazva, a főnévi igenéven megjelenő személyragot anafóráként köti a fölérendelt predikátum Infl-összetevője. A főnévi igenév alanyának és a főmondati predikátum vonzatának koreferenciája annak következménye, hogy a főmondati és a beágyazott mondati Infl-fejek anafórikus viszonyban állnak.

5 Elemzés

1. A kódex irodalmoban a ragozott főnévi igenév minden olyan szerkezetben előfordult, ahol a ragozatlan igenév elfogadható, ha az igenévben szereplő cselekvés végzője ismert, nem pedig általános alany. Sem a latin eredeti, sem a magyar szerkezet nem indokolja a ragozott illetve ragozatlan alak közötti választást.
2. Főmondati főnévi argumentum jelenléte esetén az igeneves szerkezet alanya koreferenciális egy főmondati argumentummal (alannyal, tárggyal, vagy részeshatározós argumentummal).
3. A személyrag kitétele legtöbb esetben nem szükséges a főnévi igenév argumentumának azonosításához. Ennek oka a (2)-ben megfogalmazott általánosítás a koreferencialitásról, valamint az a tény, hogy személytelen egyargumentumú predikátumok esetén a főnévi igenév alanya megjelenhet datívuszi főnévi csoportként.

A kései ómagyar korban a főnévi igenév mindig együtt jár egy absztrakt Infl egyeztető morfémával. Fonológiai alakot azonban nem vesz fel kötelezően. A főnévi igenév alanya minden esetben egy esettel rendelkező főnévi csoport, mely fonológiailag vagy testes vagy üres, utóbbi esetben *pro*.

$\text{DP}_i \text{NOM } \underbrace{\text{V}_{\text{főmondati}}}_{\text{egyeztetés}} [\text{pro}_i \text{ V}_{\text{inf}^+ \text{Infl}}]_{\text{egyeztetés}}$	(alanyi koreferencia)
$\text{DP}_{\text{NOM}} \underbrace{\text{V}_{\text{főmondati}}}_{\text{egyeztetés}} \text{DP}_i \text{ACC} [\text{pro}_i \text{ V}_{\text{inf}^+ \text{Infl}}]_{\text{egyeztetés}}$	(tárgyi koreferencia)
$\text{V/Adj/N}_{\text{főmondati}} \text{DP}_i \text{DAT} \underbrace{[\text{pro}_i \text{ V}_{\text{inf}^+ \text{Infl}}]}$	(datívuszi koreferencia)

Azokban a szerkezetekben, ahol a főmondati ige személyragja kifejezi a beágyazott mondat alanyának referenciáját, ott a ragozott infinitívusz egy idő után agrammatikus szerkezetté vált.

→ a kötelező koreferencia olyan kontroll struktúrával párosult, ahol az igenév alanya PRO, a beágyazott mondat igenevéhez nem kapcsolódik egy egyeztető morféma.

$\text{DP}_i \text{NOM } \underbrace{\text{V}_{\text{főmondati}}}_{\text{egyeztetés}} [\text{PRO}_i \text{ V}_{\text{inf}^+ * \text{Infl}}]_{\text{egyeztetés}}$	(alanyi kontroll)
$\text{DP}_{\text{NOM}} \underbrace{\text{V}_{\text{főmondati}}}_{\text{egyeztetés}} \text{DP}_i \text{ACC} [\text{PRO}_i \text{ V}_{\text{inf}^+ * \text{Infl}}]_{\text{egyeztetés}}$	(tárgyi kontroll)

A változást kiváltó okok:

- A rag opcionálitása és a kötelező koreferencia miatt a nyelvet elsajátító új generáció legtöbb esetben olyan adatokkal szembesül, amelyekben semmi jel nem utalt arra, hogy az igenév alanya esettel rendelkezik.
- Statisztikailag a leggyakoribb forma az egyes szám harmadik személyű alany mellett előforduló ragozatlan igenévi alak volt. Ezekben az esetekben azonban a rag hiánya és az alany koreferenciális volta lehetővé tette az igeneves szerkezet újraelemzését.

- Az elsajátításban szereplő nyelvi adatokban a *pro* jelenlétét két észrevehető marker jelezheti: a személyrag megjelenése, illetve az igenév alanyának független referenciája. Ha e kettőből egyik sem jelenik meg, akkor a szerkezet újraelmeződhet: a beágyazott koreferenciális üres alany PRO alanyként elemződik. Ez történt a 16. század folyamán azokkal a magyar igeneves szerkezetekkel, amelyekben az igenévi személyrag elhagyása nem vezet jelentésváltozáshoz, illetve jelentésvesztéshez akkor sem, ha a mondatban nincs jelen lexikális kontrolláló főnévi csoport. Ez két esetben fordulhat elő az alanyi, illetve a tárgyi kontroll esetében.

HIVATKOZÁSOK

- É. Kiss Katalin 2001: A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről, in *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvten és nyelvtörténet köréből*, Budapest, Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2009: Nekem el kell menni/ el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellek menni, in *Nyelvelmélet és dialektológia*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Jakubovich Emil és Pais Dezső 1929: *Ómagyar olvasókönyv*, Pécs, Danubia, 246-249.
- Jones, Michael Allan 1993: *Sardinian Syntax*, London & New York, Routledge.
- Károly Sándor 1956: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában, in *Nyelvtudományi Értekezések 10.*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Keresztes Kálmán 1953: A személyragos főnévi igenév használatáról, in *Magyar Nyelvőr 77*: 340-352.
- Longa, Víctor Manuel 1994: The Galician inflected infinitive and the theory of UG, in *Catalan Working Papers in Linguistics 4.1*, 23-44.
- Mariánovics Milán 1908: A datívus történetéhez, in *Magyar Nyelvőr 37*, 296-302.
- Martins, Ana Maria 2001: On the origin of Portuguese inflected infinitive, in Brinton, L. szerk.: *Historical Linguistics 1999: Selected papers from the 14th International Conference on Historical Linguistics*, Amsterdam, John Benjamins
- Miller, Gary D. 2003: Where do conjugated infinitives come from?, in *Diachronica*, Amsterdam, John Benjamins, 45-81.
- Nikolaeva, Irina 1999: Ostyak, in *Languages of the World/Materials 305*, München, Lincom Europa.
- Pires, Acrisio 2002: Cue-Based Change: Inflection and Subjects in the History of Portuguese Infinitives, in Lightfoot, D. szerk.: *Syntactic Effects of Morphological Change*, Oxford, Oxford University Press.
- Raposo, Eduardo 1987: Case theory and Infl-to-Comp: the inflected infinitive in European Portuguese, in *Linguistic Inquiry 18*, 85-109.
- Riese, Timothy 2001: Vogul, in *Languages of the World/Materials 158*, München, Lincom Europa.
- Simonyi Zsigmond 1890: A főnévi igenévről, in *Magyar Nyelvőr 19*, 241-250
- Tóth Ildikó 2000: *Inflected infinitives in Hungarian* [Ragozott főnévi igenevek a magyarban], PhD disszertáció, Tilburg
- Tóth Ildikó 2002: Can the Hungarian Infinitive be Possessed? in *Approches to Hungarian*, Vol. 8., Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vincent, Nigel 1998: On the Grammar of Inflected Non-Finite Forms (With special reference to Old Neapolitan), in Korzen, Iorn és Herslun, Michael szerk.: *Clause Combining and Text Structure*, Copenhagen, Samfundslitteratur, 135-158.
- Wireback, K. J. 1994: The origin of the Portuguese inflected infinitive, in *Hispania 77*, 544-552.